

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ КОРХОНАЛАРИДА БИОЛОГИК АКТИВЛАР ВА УЛАРГА КАПИТАЛ ИНВЕСТИЦИЯЛАР ҲИСОБИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ

*Мухаммадиев Заррух
СамИСИ докторанти
Абдурасулов Жамшидбек
СамИСИ таянч докторанти*

Республикамизда кенг қўламда амалга оширилаётган модернизациялаш жараёнлари, уларга киритилаётган катта миқдордаги инвестициялар, авваламбор, корхоналар иқтисодий салоҳиятини ташкил қилувчи асосий фондлари (капитали)ни кўпайтириш, янгилаш, замонавийлаштириш, улар қувватини янада оширишга қаратилгандир. Бу бевосита республикамиз иқтисодиётида муҳим ўрин тутувчи қишлоқ хўжалиги тармоғига кирувчи субъектларга ҳам дахлдордир. Мазкур тармоққа кирувчи субъектлар ўзларининг эгалик қилувчи асосий фондлари (капитали)нинг турлари ва таркиби бўйича иқтисодиётнинг бошқа тармоқ субъектларидан фарқли жиҳатларга эга. Чунончи, қишлоқ хўжалик тармоғи субъектлари асосий фондлари (капитали) таркибида махсус биологик активларнинг мавжудлиги, уларнинг тармоқ асосий фондлари (капитали) таркибида муҳим ўрин ва аҳамиятга моликлиги бунинг ёрқин гувоҳидир.

Таъкидлаш жоизки, макон ва замонда биологик активларнинг мавжудлигига, уларга катта миқдордаги капитал инвестициялар киритилаётганлигига қарамасдан, бизнинг миллий ҳисоб ва ҳисобот тизимимизда «биологик активлар», «биологик активларга инвестициялар» тушунчалари шу пайтгача кенг қўлланилмайди. Ушбу турдаги активлар ҳисоб ва ҳисобот тизимимизда асосий ва айланма активларнинг бир тури сифатида, уларга киритилаётган капитал инвестициялар умумий капитал қуйилмаларнинг бир тури сифатида акс эттирилади. Халқаро ҳисоб таълимоти ва амалиётида эса «биологик активлар» тушунчаси кенг қўлланилади. Чунончи, «Қишлоқ хўжалиги» деб номланган 41-сон молиявий ҳисоботнинг халқаро стандарти (МҲХС)нинг асосий мақсади бўлиб биологик активларнинг ҳисоб ва ҳисобот объектлари сифатидаги мазмунини очиб бериш, уларни тан олиш, баҳолаш, ўлчаш ҳамда ҳисобини юритишнинг асосий тартибларини белгилаш ҳисобланади.

Хўш, биологик активлар ўзи нима? Уларга қандай активлар киради? Биологик активларнинг характерли хусусиятлари нималарда намоён бўлади? Улар қандай тан олинади, баҳоланади, ўлчанади? Биологик активлар ва уларга капитал инвестициялар ҳисоб ва ҳисоботдан қандай акс эттирилиши лозим? Бизнинг республикамизда биологик активлар ҳисоб ва ҳисоботда қандай мақомда ва қандай тартибларда акс эттирилмоқда? Ушбу активлар бўйича миллий ҳисоб ва ҳисобот тизимимизни халқаро стандартлар асосидаги ҳисоб ва ҳисоботдан фарқли жиҳатлари нималарда кўринади ва уларни қандай бартараф этиш мумкин?

«Биологик активлар» атамаси корхоналар ихтиёрида ушбу ном билан аталиши, мос равишда, ҳисоб объекти, молиявий ҳисобот элементи сифатида тан олиниси лозим бўлган маблағлар ёки мулк тури борлигидан дарак беради. Маблағ ёки мулк сифатида биологик активлар молиявий ҳисоботнинг «Активлар» деб аталган элементига Республикамининг «Молиявий ҳисоботни тайёрлаш ва тақдим этиш учун концептуал асос»да¹⁴ белгиланган талабларга тўлиқ жавоб беради. Чунончи, биологик активлар бевосита моддий кўринишга, ўз қийматига эга бўлган, шунингдек маълум воқелик натижасида вужудга келадиган, фойдаланиш натижасида иқтисодий жиҳатдан маълум наф келтирадиган, олди-сотти объекти ҳисобланадиган мулк ҳисобланади. Улар бошқа активлардан фарқли ўлароқ, кўшимча тарзда биологик хусусиятларга эга бўлади. Биологик хусусиятлар деганда туғилиш, туғиш, кўпайиш, ўсиб чиқиш, ўсиш, каттариб бориш, қуриб қолиш, ҳалок бўлиш (ўлиш) ва бошқа хислатлар тушунилади. Демак, биологик активлар – бу хўжалик юритувчи субъектларнинг маълум биологик хусусиятларга эга бўлган активларидир.

“Биологик активлар”га ҳисоб ва ҳисобот объекти сифатида турли манбаларда турлича таърифлар ва тавсифлар берилган. Чунончи, “Қишлоқ хўжалиги” номли 41-сон МҲХСда биологик активларга қуйидагича таъриф берилган “биологик активлар – бу тирик ҳайвонлар ёки ўсимликлардир”¹⁵.

Худди шунга ўхшаш таъриф айрим давлатларнинг миллий стандартларида ҳам берилган. Чунончи, Россия Федерациясининг “Биологик активлар ва қишлоқ хўжалик маҳсулотлари” номли бухгалтерия ҳисоби Низоми лойиҳасида биологик активларга қуйидагича таъриф берилган: “биологик активлар – бу биотрансформация ҳолатидаги ҳайвонлар ва ўсимликлардир”¹⁶.

Украина давлатининг 30-сон бухгалтерия ҳисоби стандарти (БҲС)да биологик активларга кенгроқ таъриф берилган: “**биологик активлар** - бу биологик ўзгаришлар жараёнида қишлоқ хўжалик маҳсулоти ва (ёки) кўшимча биологик активлар бериш қобилиятига эга бўлган, шунингдек бошқа усул билан иқтисодий наф келтириши мумкин бўлган ҳайвон ёки ўсимликлардир”¹⁷.

Молдова Республикасининг 6-сон БҲМС «Қишлоқ хўжалик корхоналарида бухгалтерия ҳисобининг хусусиятлари»да биологик активларга яна ҳам кенгроқ таъриф берилган: “**биологик активлар** - бу ўтган воқелик натижаси ҳисобланган, корхона томонидан назорат қилинадиган ва қишлоқ хўжалик маҳсулоти ва (ёки) кўшимча биологик активлар олиш учун соний ва сифат ўзгаришларга учрайдиган ҳайвонлар ва ўсимликлардир”¹⁸.

Профессор В.Ф.Палий биологик активларга қуйидагича таърифни берган: “**биологик активлар** - бу қишлоқ хўжалик фаолияти учун, яъни ҳозир ва келгусида

¹⁴ Ўз. Р Адлия вазирлиги томонидан 1998 йил 14 августда 475-сон билан рўйхатга олинган

¹⁵ МСФО № 41 «Сельское хозяйство»

¹⁶ Проект ПБУ "Учет биологических активов и сельскохозяйственной продукции" (Россия).

¹⁷ Положение бухгалтерского учета(ПБУ) № 30 «Биологические активы» (Украина).

¹⁸ НСБУ 6 «Особенности учета на сельскохозяйственных предприятиях» (Республика Молдова)

қишлоқ хўжалик маҳсулоти олиш мақсадида сотиш, алмаштириш ёки улар сонини кўпайтириш учун қўлланиладиган ўсимликлар ва ҳайвонлардир”¹⁹.

Юқоридаги таъриф ва тавсифлардан қуйидаги хулосаларни қилиш мумкин.

Биринчидан, биологик активлар – бу қишлоқ хўжалиги соҳасига кирувчи субъектлар, шунингдек ушбу фаолиятни ҳам юритувчи бошқа соҳалар субъектлари мулкининг бир туридир.

Иккинчидан, биологик активлар уларни парваришлаш натижасида қўшимча биологик активларни вужудга келтирадиган, шунингдек бевосита истеъмол қилиниши ҳамда қайта ишлов берилиши мумкин бўлган қишлоқ хўжалик маҳсулотларини берадиган активлардир. Мисол учун, сигир бузоқ туғади ва сут беради. Туғилган бузоқ янги биологик актив ҳисобланади, сигир сути биологик активдан олинган қишлоқ хўжалик маҳсулоти ҳисобланади. Сигир ва унинг бузоғини сўйишдан олинган гўшт ва тери ҳам биологик активлардан олинган маҳсулот сирасига киради. Биологик активлардан олинган қишлоқ хўжалик маҳсулотлари улардан қайта ишлов бериш натижасида яна янги маҳсулотларни олиш имконини беради. Мисол учун, биоактив ҳисобланган сигирдан олинган сутдан турли сүт маҳсулотлари, масалан қаймоқ, сметана, пишлок, кефир, сузма каби янги маҳсулотлар олинади. Қайта ишлов бериш натижасида пайдо бўладиган бундай неъматлар тайёр маҳсулотлар деб аталади. Бундай хусусиятлар кўп йиллик ҳамда бир йиллик мевали ва мевасиз дарахтларга ҳам тегишлидир.

Демак, **биологик активлар** – бу бевосита қишлоқ хўжалик маҳсулотларини берувчи, улардан янги тайёр маҳсулотларни яратилишига имкон берувчи тирик мавжудотлардир.

Юқоридаги хусусиятлар биологик активларни, шунингдек улардан олинган қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ҳамда ушбу қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлашдан олинган тайёр маҳсулотларни аниқ ажратган ҳолда ҳисоб ва ҳисоботда акс эттириш талабини қўяди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўз. Р Адлия вазирлиги томонидан 1998 йил 14 августда 475-сон билан рўйхатга олинган
2. МСФО № 41 «Сельское хозяйство»
3. Проект ПБУ "Учет биологических активов и сельскохозяйственной продукции" (Россия).
4. Положение бухгалтерского учета(ПБУ) № 30 «Биологические активы» (Украина). НСБУ 6
5. «Особенности учета на сельскохозяйственных предприятиях» (Республика Молдова)
6. В.Ф.Палий *Международные стандарты учета и финансовой отчетности: Учебник.* – 3-е изд., испр. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2011. – 512 с.

¹⁹ В.Ф.Палий *Международные стандарты учета и финансовой отчетности: Учебник.* – 3-е изд., испр. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2011. – 512 с.